

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/ Issue 22 (Eylül/ September 2025), s. 109-127
Geliş Tarihi-Received: 15.04.2025
Kabul Tarihi-Accepted: 25.09.2025
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.5281/zenodo.17229248

Hatıratlarda Okula İlk Başlayış: Âmin Alayı

Commencing School in Memoirs: The Ceremony of Âmin Alayı

Bilal UYSAL*
Mürüvvet Gonca DÜNMEZ**

Öz

Bu çalışma, Osmanlı'da âmin alayı geleneği ve eğitim hayatına başlama ritüellerini edebî hatırat üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edib Adıvar, Yahya Kemal Beyatlı, Ercüment Ekrem Talu ve Hasan Âli Yücel'in hatıratında yer alan âmin alayı ve ilk mektep deneyimleri hem bireysel izlenimler hem de toplumsal ve pedagojik unsurlar çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada veriler, yazarların hatıratından doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Bulgular, âmin alayının Osmanlı toplumunda eğitimin sadece akademik bilgi edinim süreci olarak görülmediğini, aynı zamanda sosyal kabul, aidiyet, dinî değerlerin aktarımı ve kültürel kimlik inşasında önemli bir ritüel olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Hatıratlarda yer alan betimlemeler, bu törenlerin çocuklarda; gurur, sevinç ve aidiyet duygusu kadar utanç, kaygı ve dışlanmışlık gibi karmaşık duygular da uyandırabildiğini göstermektedir. Pedagojik yaklaşımın dönemin sosyal yapısı, sınıfsal farklılıkları ve geleneksel değerleriyle şekillendiği; eğitici/öğretici figürünün ise kimi zaman merhametin, sıcakkanlılığın timsali, kimi zaman disiplin ve güvenin sembolü, az da olsa otoriter ve korkutucu bir karakter olarak da algılandığı tespit edilmiştir. Âmin alayı ve mektebe başlama törenleri toplumsal dayanışmayı güçlendiren, kültürel mirası aktaran, ancak kısmî de olsa yazarlarca fırsat eşitliği açısından sorgulanabilecek yönleri bulunan uygulamalardır. Bu bağlamda, geleneksel mektebe başlama törenleri günümüz çocuk merkezli eğitim anlayışına uyarlanmalı, tarihî miras ile pedagojik ilkeler arasında köprü kurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da eğitim, mahalle mektebi, âmin alayı, hatırat.

Abstract

This study seeks to explore the âmin alayı (traditional Ottoman school initiation procession) tradition in the Ottoman Empire and the rituals surrounding the commencement of formal education, as reflected in literary memoirs. The accounts of Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edib Adıvar, Yahya Kemal Beyatlı, Ercüment Ekrem Talu, and Hasan Âli Yücel are analyzed with regard to both individual experiences and the broader social and pedagogical dimensions. The data were gathered through document analysis of these authors' memoirs. The findings reveal that the âmin Alayı in Ottoman society was not only seen as a process of acquiring academic knowledge but also as an important ritual in social acceptance, belonging, transmission of religious values and construction of cultural identity. The memoirs

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, e-posta: buysal@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7198-8760.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi ABD, e-posta: mgoncadunmez@gmail.com, ORCID: 0009-0000-3645-9057.

further suggest that these ceremonies could evoke in children a wide spectrum of emotions – ranging from pride, joy, and belonging to shame, anxiety, and a sense of exclusion. The pedagogical framework of the period appears to have been shaped by prevailing social structures, class distinctions, and traditional values. Within this context, the figure of the educator was variously perceived: at times as an embodiment of compassion and warmth, at other times as a symbol of discipline and trust, and occasionally –even if rarely– as an authoritarian and intimidating presence. The âmin alayı and school initiation ceremonies thus emerge as practices that both reinforced social solidarity and facilitated the transmission of cultural heritage, while simultaneously presenting elements that, from the perspective of the memoirists, might be subject to critique in terms of educational equity. Accordingly, it is proposed that these traditional initiation rituals be reinterpreted within the framework of contemporary child-centered educational approaches, thereby forging a bridge between historical heritage and modern pedagogical principles.

Keywords: Education in the Ottoman Empire, neighborhood primary school (mahalle mektebi), âmin alayı (school commencement procession), memoirs.

Giriş

Eğitim hem bireyin kişisel gelişimini destekler hem de toplumsal kimliğin inşasına katkıda bulunur. Tarih boyunca toplumlar, eğitim aracılığıyla bireylere kendi bilgi, değer, inanç ve davranış kalıplarını aktarmış, böylece kültürel süreklilik sağlanmıştır. Akyüz, eğitimi “Kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür” (2021, s. 2) şeklinde tanımlar. Bu tanımdan eğitimin bireyi yalnızca bilgiyle donatmadığı; aynı zamanda sosyal aidiyet, ahlaki yönelim ve kimlik inşasında da önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde eğitim sistemi İslamî geleneğin, uzun tarihî tecrübenin ve coğrafyanın etkisiyle toplumun dinî ve ahlakî değerlerini temel alan bir yapı olarak uzun süre varlığını korumuştur. Eğitimdeki temel motivasyonun; sosyal düzeni koruma, ahlaki normları yerleştirme, nihayetinde bireyi iyi bir vatandaş olarak yetiştirme olduğu; bu motivasyonun, öğretim içeriklerine ve eğitimin örgütlenme biçimine de yansıdığı görülmektedir. Nitekim eğitim kurumları, bireyin hem dinî hem de toplumsal sorumluluklarını kavrayabileceği şekilde düzenlenmiştir. Eğitimin ilk basamağını oluşturan mahalle mektepleri, Osmanlı toplumunda çocukların dinî bilgilerle tanıştığı, ahlaki değerleri içselleştirdiği ve okuryazarlık yolculuğuna başladığı temel kurum niteliği taşımaktadır.

Osmanlı’da eğitimin yapısı ağırlıklı olarak yerel düzeyde örgütlenmiş ve vakıf sistemi aracılığıyla sürdürülmüştür. Kazıcı, bu durumu “Osmanlı döneminde eğitim ve öğretimin söz konusu olduğu her yer ve zamanda mutlaka bir vakıf ile karşılaşırız. Bu vakıflar sayesinde toplumun her kesim ve bölgesine bu hizmetin gittiği görülür. Gerek vakfiye gerek biyografi gerekse arşiv belgeleri bunu açıkça ortaya koymaktadırlar” (2024, s. 90) şeklinde ifade eder. Bu sistem içinde temel eğitim kurumu olan mahalle mektepleri, vakıflar aracılığıyla kurulmuş ve yürütülmüştür. Mahalle mektepleri, bireyin ilk kez sosyal çevreyle ve dinî eğitimle tanıştığı yaygın ve işlevsel bir kurumdur. Her mahallenin kendi sınırları içinde yer alan mektepler, devletin merkezi eğitim politikalarından büyük ölçüde bağımsız, ancak toplumun geleneksel değerleriyle son derece uyumlu biçimde çalışmıştır. Genellikle cami veya mescitlerin yakınında yer alan bu mektepler, mahalle halkının katkısıyla işler, eğitim faaliyetleri halkla iç içe yürütülürdü. Sakaoğlu, bu ilk basamak eğitim kurumlarını şöyle tanımlar: “Camilerin mescitlerin bitişiğindeki bu dersliklere mektep, muallimhane, darü’l-talim, mektephane deniyor; hocalar aylıklarını vakıf sandıklarından alıyorlar veya öğrenci aileleri para ve hediyeler göndererek hocanın geçimini sağlıyorlardı. Sabahtan öğleye kadar ders yapılan mektebin temizlik, ısınma, onarım giderleri de yine aynı yollardan karşılanıyordu” (2018, s. 35). Kısacası bu ilk

basamak eğitim kurumları daha çok halkın beklentilerini karşılayacak şekilde çalışmaktaydı. Mahalle mekteplerinde eğitim genellikle 4-6 yaşlarında başlar ve birkaç yıl sürerdi. Eğitim süreci belli kurallara bağlı olarak değil, yerleşik geleneklerle belirlenir, öğreticiler genellikle hoca, muallim veya mektep hocası olarak adlandırılırdı. Bu kurumlarda görev alanların büyük çoğunluğu medrese eğitimi almamış; okuma-yazma bilgisi sınırlı; ancak Kur'an-ı Kerim'i rahatlıkla okuyabilen, ilmihal bilgisine sahip yaşlı erkeklerden oluşurdu. Hatta bazı mahallelerde imamlar ya da müezzinler, ek gelir elde etmek amacıyla bu görevi üstlenirdi. "Hoca ve muallim denen kişiler, çoğu zaman yazı bilmeyen Kur'an ve ilmihal okuyabilen müezzinler, imamlar, yaşlılardı. Medrese öğrenimi görmüş mektep hocalarının sayısı azdı" (Sakaoğlu, 2018, s. 35). Eğitimde müfredat da sınırlıydı. Öğrencilere Elifba üzerinden okuma öğretilir, ardından Kur'an-ı Kerim okutulurdu. Temel ilmihal bilgileri, kısa sureler, dualar ve bazen yazı çalışmaları ders programının ana çerçevesini oluştururdu. Pozitif ilimlerden cebir, hendese, fen bilimleri gibi dersler ise yer almazdı. Kara ve Birinci, okutulan derslere ilişkin şu bilgileri aktarır: "Mahalle mekteplerinde okunan dersler, XIX. asrın ikinci çeyreğine kadar mektebin şehirde, kasabada, köylerde oluşuna göre değiştiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlere, hocalara göre de farklılıklar gösteriyor. Yine de namaz surelerini ve dualarını düzgün okuyacak kadar bir Kur'an okuma ve tecvid bilgisi, şu veya bu düzeyde ilmihal (itikad, ibadet, ahlâk) öğretimi, namazların kılınışını fiilen öğreten bir tatbikat ve 'Şol cennetin ırmakları' tekbir, salavat başta olmak üzere bir dinî mûsiki zemini, ortak denebilecek muhtevada ve hissiyatla bütün mekteplerde öğretiliyordu" (2019, s. 2).

Mahalle mekteplerinde eğitim dili ağırlıklı olarak Arapçadır, öğretimin içeriği de buna paralel olarak dinî bilgileri kapsar. Eğitim, çoğunlukla ezbere dayalı ve kalıplaşmış kurallar çerçevesinde yürütülmekteydi. Gelişli, bu durumu şöyle açıklamıştır: "Bireysel başarının esas alındığı sıbyan mektepleri, önceden belirlenmiş yıllık sınıf sistemi esasına göre tanzim edilmediği gibi, gözleme ve tartışmaya dayalı bir öğrenmeden daha ziyade duyulan şeyleri salt ezberleme, gördüğünü tanımaya dayalı bir eğitim-öğretim yöntemini sürdürmüşlerdir" (2002, s. 39). Fizikî koşullar, öğretim yöntemi ve öğretici profili açısından bugünün anlayışıyla karşılaştırıldığında ilkel görünse de kendi dönemi içinde mahalle mektepleri çocuk için sadece okuma-yazma öğrenme ortamı değil, aynı zamanda toplumun değerlerini benimseme ortamıydı. Bu mekteplerde öğrencilerin davranışlarını disiplin altına almak için ceza yöntemlerine başvurulduğu da görülmektedir. "Dayak, eğitimin en önemli aracı olarak görülür, hoca da çocukları tokatla, değnekle, falaka ile döverdi. Falakada oğlanların ayakları sıkıştırılır ve hoca kızılık ya da fındık değneği ile tabanlarına vururdu. Kızların da ellerine vururdu" (Akyüz, 2021, s. 90). Fiziki koşulları oldukça sade, genellikle bir odadan ibaret olan mektepler, döşemeleri halı ya da hasırla kaplı, çocukların yer minderlerine oturarak ders dinlediği ortamlardı. Tahta, kalem, defter gibi araç-gereçlerin tamamı bulunmazdı. Öğrencilerin performansı, genellikle ezberlediği sayfa sayısı üzerinden değerlendirilirdi. Ancak tüm bu yetersizliklere rağmen mahalle mektepleri, Osmanlı toplumu için büyük bir işlev taşımaktaydı. Eğitim, yalnızca bilgi edinme süreci değil, çocuğun toplumsal kimliğe dâhil olmasının da başlangıcıydı. Mahalle mektepleri, çocukların hem toplumun temel dinamiği dinî değerlerle tanıştığı hem de mahalle yaşamına uyum sağladığı sosyal ortamlardı. Bu nedenle mektebe başlamak, sadece aile için değil, tüm mahalle için kutlanması gereken önemli bir dönüm noktası olarak görülürdü. İşte bu anlayış, günümüzde ilkokul ve okulöncesi eğitim kurumlarına ilk kez giden çocuklar için uygulanan oryantasyon eğitimi ile benzeşmektedir. *Âmin alayı* çocuğun sevinerek, onurlanarak, istekli bir şekilde eğitim hayatına başlamasını sağlayan önemli bir dönüm noktasıydı. Bu bağlamda, çocukların mahalle mektebine başladıkları ilk gün gerçekleştirilen *âmin alayı*, eğitime atılan ilk adımı; dinî ve toplumsal anlamda taçlandırdığı, geleneksel Osmanlı toplumunun eğitim

anlayışını yansıtan önemli bir geçiş ritüeli olduğu, bir nevi oryantasyon eğitimi olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Osmanlı'da eğitim hayatına başlangıçta önemli bir aşama olan *âmin alayı*, *bed-i besmele* olarak da bilinmektedir. "Merasimlerin evde yapılanına *bed-i besmele cemiyeti*, yol boyunca gerçekleştirilenine *âmin alayı*, mektepte icra edilenine ise mektep cemiyeti denilmekle beraber her üçü de birbirinin yerine kullanılabilmiştir" (Uzun, 2022, s. 392). Âmin alayı, mahalle mektebine başlayacak çocuğun toplumsal kabulünü ve eğitime ilk adımını temsil eden törensel bir uygulamadır. Bu tören, yalnızca bireysel bir başlangıç değil; aynı zamanda Osmanlı toplumunun eğitim anlayışını, çocuk merkezli yaklaşımını ve toplumsal dayanışma biçimini yansıtan zengin bir kültürel etkinliktir. "Çocuklarda büyük bir okuma arzusu uyandıran *âmin alayı* ile *bed-i besmele*, insanların toplumdaki durumlarına göre sade, basit veya biraz şatafatlı olabilirdi" (Kazıcı, 2024, s. 94). Âmin alayı, genellikle sabah namazından sonra düzenlenir; çocuk, mektebe götürülmeden önce temiz, süslü adeta bayramlık kıyafetlerle donatılır, mahallede dualarla dolaştırılırdı. Gün olarak kandil, pazartesi ya da perşembe günleri seçilirdi. Çocuğun eline elifba verilir, boynuna muska takılır; bazen başına işlemeli fes giydirilir, önceden hazırlanmış bir arabaya ya da midilliye bindirilirdi. Alaya katılanlar arasında komşular, akrabalar, mahalle halkı, hoca ve diğer çocuklar yer alır; yürüyüş boyunca ilahiler, salavatlar ve dualar okunurdu. Alayın ismini aldığı *âmin* nidası, topluca ve ahenkle söylenerek bu dinî törene hem ritmik hem de manevî bir atmosfer kazandırılırdı. Bu törensel yürüyüş, çocuğun okul hayatına ilk adımı atmasını kutlamanın ötesinde, onu topluluk önünde görünür kılarak yeni kimliğiyle tanıtmayı da amaçlar, çocuğun eğitime yöneltilmesinin aile için bir gurur vesilesi olduğunu da gösterirdi. Akyüz, *âmin alayı*nu şu sözlerle açıklar: "Bu, *bed-i besmele cemiyeti* ya da halk arasında *âmin alayı* denen ve hocanın, mektep ve mahalle çocuklarının katıldığı, ilâhili, yürüyüşlü bir törenle olurdu. Bu törenler çocukları okumaya özendirir, ana babalarda da çocuklarının okumaları için bir arzu oluşmasına yarardı" (2021, s. 91). Âmin alayı, yalnızca dinî bir tören olarak kalmamış; aynı zamanda eğitimin sosyal ve toplumsal bir sorumluluk olarak benimsendiğini ortaya koyan bir gösterge olmuştur.

Günümüz oryantasyon eğitimi, çocuğun okula uyumunu kolaylaştırmaya, kaygılarını azaltmaya ve okul yaşamına olumlu bir başlangıç yapmasını sağlamaya yönelik yapılandırılmış bir eğitim sürecidir. Milli Eğitim Bakanlığı, *İlkokul Okula Uyum Rehberi*'nde okula uyum sürecini genel bir ifadeyle şöyle aktarmıştır: "Öğretim ortamını, öğretmenini ve arkadaşlarını tanıtan programdır. Veli, öğrenci ve öğretmenin tanışma etkinlikleri ile desteklendiği bir zaman dilimidir. Öğrencinin mutlu olmasını ve okula alışma sürecini destekleyen etkinliklerin yapıldığı bir süreçtir" (MEB, 2023, s. 3). İlköğretim çağındaki çocukların okula başlaması hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Oryantasyon programları, öğrencinin okulun fiziksel ortamına, kurallarına ve öğretmen-öğrenci ilişkilerine alışmasını hedeflerken; aynı zamanda ailelerin de sürece katılımını sağlayarak çocuğun duygusal anlamda desteklenmesini amaçlamaktadır. Günümüzün bu yaklaşımı, tarihî süreçte Osmanlı toplumunda da *âmin alayı* adıyla karşımıza çıkmaktadır. Günümüz oryantasyon eğitimi ile Osmanlıdaki *âmin alayı* geleneği, amaç bakımından benzerlik taşır. Her iki uygulama da çocuğun okul yaşamına psikolojik olarak hazırlanmasını ve bu süreci olumlu duygularla karşılamasını hedefler. Ancak biçim ve içerik açısından aralarında belirgin farklar vardır. Âmin alayı, bir yandan çocuğun eğitime ilk adımını simgelerken, diğer yandan toplumun bu sürece verdiği önemi gösteren kültürel bir törendir. Çocuğun elinden tutularak dualar eşliğinde mahalle içinde dolaştırılması, ilahiler okunması ve mektebe dualarla götürülmesi, onun hem dinî bir atmosferde eğitime başlamasını hem de sosyal çevreyle bir aidiyet kurmasını sağlamıştır. Günümüz oryantasyon eğitiminin daha

çok pedagojik temellere ve psikososyal destek anlayışına dayalı olarak okulun iç dinamikleriyle şekillendiği, âmin alayının ise toplumun ortak inançları, gelenekleri ve dinî hassasiyetleri çerçevesinde daha geniş sosyal boyutunun olduğu görülmektedir. Eğitimin yalnızca okul-aile arasına sıkışmaması, âmin alayının belirgin yönlerinden biridir, bu eğitim toplumsal bir sorumluluk olarak görülmüştür. Bugün büyük ölçüde okul ile aile arasında paylaşılan bu sorumluluk, Osmanlı'da mahalle sakinlerinin ve komşuların da aktif katılımıyla gerçekleşen bir törene dönüşmüştür. Bu da eğitimle toplum arasındaki bağın ne denli güçlü olduğunun göstergesidir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, günümüz eğitim sisteminde uygulanan oryantasyon programları, tarihsel süreçteki geleneksel başlangıç törenlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Âmin alayının bireylerde uyandırdığı duygular ve deneyimler, dönemin edebî - entelektüel şahsiyetlerinin hatıratında da yer bulmuştur. Bu tören ile hatırat arasındaki ilişki, eğitim tarihinde yalnızca yapısal ve kurumsal çerçeve çizmez, aynı zamanda duygusal ve toplumsal bir pencere de açar. Dönemin resmî belgelerinde bu duygusal boyut yer bulmaz, ancak hatıratlar; serbest anlatımı ile çocukluk duygularını, aile heyecanını, mahalle atmosferini ve toplumsal değerleri bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Bu nedenle simgesel, ancak bireyin hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eden âmin alayı, bireysel anlatılar aracılığıyla dönemin pedagojik zihniyeti ve kültürel yapısı hakkında derinlemesine bilgi sunar. Bu bağlamda, âmin alayının hatıratlarda yer alışı biçimi, hem Osmanlı'da eğitim deneyiminin sosyo-kültürel boyutlarını anlamak hem de çocuğun eğitime bakışını bireysel anlatılar yoluyla çözümlemek açısından büyük önem taşır. Eğitim tarihinin *yaşanmışlık* yönünü ortaya koyması bakımından hatıratlardaki âmin alayı, yazılı kültürün toplumsal hafızaya katkısının somut bir örneğidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı döneminde çocukların ilk eğitim deneyimlerinde önemli bir ritüel olan *âmin alayının*, dönemin yazarlarının hatıratlarında nasıl yansıtıldığını incelemektir. Yazarların kişisel gözlemlerine dayanan anlatımlar aracılığıyla, âmin alaylarının bireysel hafızalarda nasıl yer ettiğini, dönemlere ve şahsî algılamalara göre duygusal ya da ideolojik ne tür anlamlar yüklendiğini, eğitim ve toplumsal yaşam bağlamındaki yerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Osmanlı eğitim kültürünün unutulmuş uygulamalarından biri olan *âmin alayını*, bireysel deneyimlerin anlatıldığı hatırat metinleri üzerinden değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira günümüzde de çocukların eğitim öğretim hayatına adım attıkları ilk hafta, onların karşılaşılabilecekleri olumsuzluklar, deneyimler ve bu deneyimlerin ömür boyu devam edebilecek etkileri nedeniyle oryantasyon eğitimi yapılmaktadır. Bu çalışmayla oryantasyon eğitiminin öncüsü olan âmin alayı uygulamasının eğitim tarihine kültürel bir boyut kazandırması hedeflenmektedir, bireysel hatıralarda özgürce ifadelerle bu etkinliğin ne anlam ifade ettiği, aynı zamanda çocukluk, sosyal aidiyet ve eğitim ritüelleri gibi yönlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, 19. yüzyılda doğmuş yalnızca altı yazarın (Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edib Adıvar, Yahya Kemal Beyatlı, Ercüment Ekrem Talu ve Hasan Âli Yücel) müstakil olarak yayınlanmış hatıratı ile sınırlıdır. Seçilen eserlerde yer alan âmin alayı anlatımları dönemin farklı sosyal çevrelerini temsil etmekle birlikte, tüm Osmanlı

coğrafyasını kapsayacak bir genelleme yapılmamıştır. Ayrıca çalışmada yalnızca yazılı kaynaklardan (hatırat metinlerinden) yararlanılmış; sözlü tarih yöntemine başvurulmamıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinden faydalanılmıştır. “Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır ve bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir, dolayısıyla doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır” (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 187). Veriler, ilgili yazarların yayınlanmış hatıratından elde edilmiş ve betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Araştırmanın nesnesini Ahmet Rasim’in *Falaka*, Halit Ziya’nın *Kırk Yıl*, Halide Edib’in *Mor Salkımlı Ev*, Yahya Kemal’in *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Ercüment Ekrem’in *Dünden Hatıralar* ve Hasan Âli Yücel’in *Geçtiğim Günlerden* adlı müstakil olarak yayınlanmış hatıratı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda adı geçen yazarların hatıratında yer alan âmin alayı ile ilgili doğrudan veya dolaylı anlatımları incelenmiştir.

Veriler analiz edilirken nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. “Betimsel analize göre elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye dönük tahminlerde bulunulması da araştırmacının yapacağı yorumların boyutları arasında yer alabilir” (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 224). Toplanan veriler tematik çözümleme ile ritüelin biçimi, sembolik anlamı, aile ve toplum üzerindeki etkisi ve çocuğun eğitim hayatına başlangıçtaki yeri ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular yorumlayıcı bir yaklaşımla çözümlenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu kısımda 19. yüzyılda dünyaya gelmiş altı yazarın, hatıratından elde edilen âmin alayı hatıralarına ve mahalle mekteplerinin yazarların iç dünyalarındaki yansımalarına yer verilmiştir.

1. Ahmet Rasim (d. 1864) Falaka

Ahmet Rasim (2018, s. 13) hatıratında âmin alayıyla ev içinde kendisine gösterilen ilginin arttığını belirtir, giydirilip süslenerek büyüklerini ziyarete götürülmesinin süreci bir tür toplumsal kabul ve statü geçişi hâline getirdiğini ifade eder. Önceden annesi, sütannesi ve kalfasının yardımıyla yemek yediğini; elini, yüzünü onların sildiğini ancak okula başlayacağına söz vermesi ile birlikte bu işleri kendisinin yapmaya başladığını söyler. Annesi okula hazırlık olarak sandıktan giysiler çıkarır ve Ahmet Rasim’e giydirir. Giydiği elbiseleri şöyle anlatır: “Kıymetli bir Lahor şalını sağ omzumun üstünden çaprazlama geçirip belimin üstünden usulüne göre bağladı. Alındı alinalı bir bayram giydiğim fesime armudiye altınlı bir nazarlık takılmıştı; kenarı sol tarafa biraz meyilli olmak üzere başıma koydu. O vaktin modası galoş kunduramı da bembeyaz çoraplarla ayaklarıma geçirdi” (2018, s. 13). Bütün ev halkıyla birlikte sokağa çıkarlar ve annesinin efendilerinin konağına, Ahmet Rasim’in cici babası ve cici annesinin ellerini öpmeye giderler. Ahmet Rasim (2018, s. 14) büyüklerini ziyaret etmek üzere konağa götürüldüğünü; burada büyük hanımefendi tarafından sevgiyle karşılandığını, okula başlama yaşına gelmesinden dolayı büyük hanımefendinin sevinçten gözyaşı döktüğünü anlatmıştır. Konağa vardıklarında büyük hanımefendinin odasına girerler ve Ahmet

Rasim, büyük hanımefendinin kendisini gördüğünde yaşadığı sevinci şu sözlerle anlatır: “- *Gel bakayım horozum!* dedi, kollarını açtı. Koştum, eteğini öpmeyi unutmamakla beraber kendimi o kolların arasına bırakıverdim. Ay! Büyükhanım ağlıyor, ‘*Çok şükür yetiştirene!*’ diyor, gözyaşlarının içinde beni sımsıkı göğsüne bastırıyordu” (2018, s. 14).

Ahmet Rasim (2018, s. 14) eserinde Müslüman Osmanlı toplumu için ayrı bir anlam ifade eden özel günlerin âmin alayı için tercih edildiğini, aile büyüklerince bu çağa eriştiği öğrenilince kendisine büyük bir sevgi ve ilgi gösterildiğini ifade eder: “Bir aralık huzurunda ayakta duran anneme sordu: - *Ne zaman?* - Emir buyurulursa bu perşembe günü, mübarek recep ayının ilk kandili hürmetine! - *Pek ala, pek ala!* dedi, kalktı... Haremde kalfalar, selamlıkta ağalar, seven sevene...” (2018, s. 14).

Âmin alayı yapılan çocuk, mektebe ilk gün diğerleri gibi yaya gitmez, onu onurlandıracak şekilde bir binit ile götürülürdü ki, çocuklar bunu ömür boyu unutmazdı. Ahmet Rasim (2018, s. 14-15), her bayram Felek adında kambur bir sürücünün gelip onu midilliye bindirdiğini söyler. Daha önce yapılan bir âmin alayında da bir çocuğun midilliye bindirilmesine şahit olmuş ve çok beğenmiştir. Ahmet Rasim için bu durum, bir özentisi, çocukça bir kıskançlık olarak içinde kalmıştır. Konağın tek atlı arabasına binerek hanımefendi ve annesi ile birlikte çarşıya giderler. Bir şeyler alınır, bir şeyler ısmarlanır ancak o, bunların pek farkında değildir, çünkü aklı midillidedir. Okula başlayacağı gün midilliye bindirileceğini öğrenen Ahmet Rasim, büyük bir heyecana kapıldığını ve midillinin sabaha kadar hayallerini süslediğini anlatır. “Hatta Baş Ağa -ki siyahi, gayet nazik, terbiyeli bir harem ağasıydı- bana: - *Ben gelip seni midilliye bindireceğim!* dedi. Hakikat söylüyorum, bu müjde değdi... Zihnim geceden beri midilliyle meşgul olduğu için başka şeylerin pek farkında olamıyordum... Baş Ağa gelecek ama acaba midilliyi de beraberinde getirecek mi?” (2018, s. 14-15).

Ahmet Rasim’in (2018, s. 15) anlattığına göre kendisine yapılacak âmin alayı için perşembe günü seçilmiştir. Eğitim hayatının ilk günü için daha sabah kalkınca evdeki olağan dışı hareketlilik gözüne çarpar. O gün için ne tür özel hazırlıklar yapıldığını, annesinin kendisine ne tür eşyalar aldığını şöyle anlatmaktadır: “Gözümü açtım ki evde herkes ayakta: - *Bugün ne?* - *Perşembe!*.. koyu kahverengi elbiselerimi çıkardı. Yeni bir helali gömlek, üstüne ipekli bir mintan, yine beyaz, sakız gibi çoraplar... Yepyeni galoş potin... Fakat fes, hiç görmediğim bir fes... Tablası fırdolayı dolu. Neyle mi? Büyücek, takımıyla bir nazarlık; sağlı sollu, başları taşlı iğneler; ön yüzünde mücevher bir ay...” (2018, s. 15).

Ahmet Rasim (2018, s. 16) okul kıyafetinin kendisini oldukça motive ettiğini, etrafındakilerin iltifatlarıyla kıvanç duyduğunu, okula vardıklarında herkesin onu hoşamadılarla karşıladığını, artık toplumsal mânâda bir birey olarak algılanmasının iç dünyasında unutulmaz hazlar bıraktığını dile getirmiştir: “Boynuma yine o kıymetli Lahor geçti. Bu ihtişamla sofaya çıktım. Herkes bana bakakaldı. *Şehzade misin be mübarek!* Beni doğruca arabaya götürdüler. Araba da doğruca konağa gitti. Biz varır varmaz mektep de sökün etti. Meğer bizim mektep, Tezgâhçılar Mektebi’nin ilahici takımını tutmuş. Cici babam öyle istemiş. Seven, öpen, ağlayan, dua eden, maşallah diyenler arasından beni süzdüler. Konağın selamlık avlusuna inen iki taraflı merdivenlerden indirdiler ki mahşer yeri! Belki yüz kişi var. Ne dersiniz, ben bu yüz kişiden hiçbirini görmeyeyim de dizgini Baş Ağa’nın elinde duran midilliyi göreyim!” (2018, s. 16).

Âmin alayında neler söylenir, mektebe gelen misafir öğrenci nasıl karşılanır? Eğitim hayatına başlangıçta bu ritmik hava çocukta ne tür duygular yaşatır? Bunları Ahmet Rasim şöyle ifade etmiştir: “ilahiciler bir fasıl geçtiler, âminciler bir hengâme kopardılar. Cüppesinin bol yenleri kalkık bir hoca dua okudu. Bir âmin daha koptu. Akabinde kendimi midillinin, kırmızı bir kolanla bağlanmış yeşil ince altlıklı eyeri

üzerinde buldum... *Arş efendim, arş!* Alayın ta önünde, uzunca birinin başı üzerinde, yüksekte bir şey gidiyordu. Mavi atlaslı pufla bir minder takımı, rahle de beraberinde. Meğer sırmalı cüz kesemle elifbam daha öndeymiş... İlahiciler ‘Kad fetehallahü’ okudular. Her durakta âminler fırladı. Zavallı anneciğim, başörtüsüyle pencere önünü kaplarcasına oturmuş olan şişman karaannemin -o zamanlardaki çocuklarda anne çok!- kocaman omuzları arkasından bakıyordu. ‘Kad fetehallahü’ bittikten sonra alay daha gürültülü, daha âmini bol bir yürüyüşle mektebin kapısına vardı. Baş Ağa beni indirdi. Bir elimden kendisi, bir elimden de mektep kalfası tuttu; yukarıya çıkardılar. Arkamız sıra dersane doluyordu. Doğruca hocanın, hani bizim komşu Hoca Efendi’nin makamına götürdüler” (2018, s. 16-17).

Mektepteki ilk gün âmin alayı ile gelen çocuğun ailesince diğer çocuklara ve görevlilere yapılan ikramlar şu şekilde kaleme alınmış: “Bu esnada Baş Ağa’nın hocanın yanı başına kırmızı bir çıkın bıraktığını gördüm. Diğer iki ağa da derin bir sükûta dalmış olan mektebin rahleleri arasında geziniyor, kâğıtlara sarılı bir şeyler dağıtıyordu. Bunlardan biri Baş Ağa’ya son derecede pes perdeden sordu: - *İlahicilere kaç tane?* O da fısıltıyla cevapladı: - *İlahicibaşıya üç, ötekilere iki... Kalfanın çıkını bende. Buraya verin*” (2018, s. 17).

İlk ders gününü ayrıntılarıyla anlatan Ahmet Rasim (2018, s. 17), minderinin hazırlandığını, hocasının özel ve özenli kıyafetleriyle ders başında olduğunu, hocasının elini öperek mindere diz çöküp oturduğunu belirtir. Baş Ağa’nın elifba cüzünü açmasıyla ders başlar; hoca, *hilal* adı verilen kemik çubukla harfi göstererek *Elif* der ve Ahmet Rasim de tekrarlar. Dersin yalnızca bu harften ibaret olduğunu söyleyen hoca, tebessümle onu teşvik etmiş, kulağını çeker gibi yaparak “sakın unutma” uyarısında bulunmuştur. Ahmet Rasim’in *Elif* cevabına karşılık hocasının *Aferin* diyerek karşılık vermesi, yazar üzerinde kalıcı bir etki bırakmış, hocasının duasını daima hayırla anmasına vesile olmuştur: “ - *Sakın unutma ha! Söyle bakayım, dersin ne?* - *Elif.* - *Aferin!* Şimdi bile Şair Nabî’ye hak veriyorum. O gün bugündür hâlâ ‘aferin!’ Hocamın hayır duası gayet bereketliymiş! Mevlâ rahmet eylesin” (2018, s. 17). Mektepteki bu ilk konuşmalar, ilk dersin oldukça kısa, kolay oluşu ve hocanın tebessümü, bu ilk muameleler Ahmet Rasim için güzel, unutulmaz bir hatıra olarak kalmıştır.

2. Halit Ziya Uşaklıgil (d. 1866) Kırk Yıl

Halit Ziya (2017, s. 31) eserinde âmin alayını müstakil olarak değil, mektebe başlama alayı, yeni eve göç ve sünnet düğünü ile beraber ele almıştır. Onun çocukluğundan kalan, ancak ebediyen kaybedilmiş olan ve kendisinde unutulmaz tatlar bırakan, en güzel çocukluk hatıralarından birisi âmin alayıdır. Yazar, eseri kaleme aldığı altmış altı yaşında silik fotoğraflar şeklinde zihninde bıraktığı unutulmaz izleri anlatmış, bir rüya gibi geçen çocukluğunun o günlerini evlat kaybetmeye benzetmiştir. “Evvela düğün; sonra mektebe başlanmak alayı, daha sonra yeni eve göç, daha sonra sünnet düğünü... Bütün bu vukuatın arasında kendimi görüyorum; dörtle altı arasında, iki seneyi icmal eden üç beş hayal var ki silik çizgilerle her tarafını ihata eden gölgelerle beni bana gösteriyor. Bunlar hakikat ben miydim? Şimdi altmış altı senelik bir mesafenin uzaklığından bunlara bakmağa ve daha vazih olmağa çalışan bir rü’yetle onları görmeğe uğraşırken benden başka olmakla beraber bana pek yakın olan ve pek sevildikleri için müebbeden kaybedildiklerine inanılmamak istenen çocuklarımı etrafıma toplamağa cehd ediyor gibiyim” (2017, s. 31).

Halit Ziya (2017, s. 31) düğün hatırasıyla birlikte anlattığı mektebe başlama merasiminin kendi dimağında güzel izlenimler bıraktığını, bir alay ortasında kendisinin karşılanmasının verdiği kıvancı, ilk gün giydiği özel kıyafetlerin kendisinde bıraktığı

hazzı unutamamıştır: “İşte düğün günü, henüz hastalıktan pek zayıf, pek cılız, bir köşe minderinde dizinin dibine çökmüş Dilhoş dadısıyla oturan ben... İşte Sepetçiler’den Mercan’a kadar, başında elmaslarla donanmış fesi, sırmalı eğerler, haşalarla süslenmiş bir atın üstünde yanında iki lala ile, ilahi söylemek için boğazlarını yırtan bir küme mektep çocuğuyla mükellef bir alay ortasında giden ben...” (2017, s. 31).

3. Halide Edib Adıvar (d. 1882) Mor Salkımlı Ev

Halide Edip (2000, s. 68) eğitim hayatına bir an evvel başlamak istediğini, bu konuyu sık sık haminnesine dile getirdiğini söyler. Haminnesi, babasının onu, yedi yaşından önce okula göndermeyeceğini söylemiştir; ancak yazar, yedi yaşına gelen çocukların hafız bile olduklarını belirtir, okuma isteğinden vazgeçmeyen yazar, talebini haminnesine her gece usanmadan yineler, böylelikle kendisinin ısrarı ile beş yaşında eğitim hayatına başlar. “O da babamı sıkıştırmış olacak ki babam da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş” (2000, s. 68) sözleriyle mektebe başlama arzusunun kabul edildiğini ifade etmiştir.

Halide Edip (2000, s. 69) mektebe başlama töreninin oldukça albenili göründüğünü ve bu tören için giydirilen kıyafetlerin çocuklar arasında özendirici bir yanı olduğunu belirtir: “Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirirlerdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde elifba cüz’ü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı” (2000, s. 69). Kıyafetler, söylenen ilahiler, kalabalık gruba katılanlar, ilk ders, ikramlar hakkında şu bilgileri verir. “Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle: *Şol cennetin ırmakları / Akar Allah deyu deyu / Cennette huri kızları / Gezer Allah deyu deyu!* diye çocukluğumuzun en meşhur ilahisini söylerler, her mısra’ın arkasından küçükler de ‘amin, amin’ diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırırlardı. Sokaklarda alay geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, mektebe kadar giderler” (2000, s. 69).

Halide Edib (2000, s. 69) mektebe başlayan çocuğa özellikle ilk gün oldukça şefkatli davranıldığını, hediyeler ve ikramlarla çocuğun özendirildiğini belirtir: “Mektebe başlayacak çocuk, hoca’nın elini öperek elifbayı tekrar ederdi. Ondan sonra bütün çocuklara lokma ve çil para dağıtılırdı. Artık ertesi sabahtan itibaren mektebin kalfası gelir; mahallenin mektebe giden diğer çocukları ile birlikte onu da alır mektebe götürürdü” (2000, s. 69).

Mahalle mekteplerinin halkın kurduğu vakıflar aracılığıyla finanse edilmesi ve fakir çocuklarının masraflarının bu vakıflar aracılığıyla karşılanması hakkında da bilgi vermiştir: “Bu alay, düğün merasimi kadar mühim sayılır, aileler çok para sarfeder ve Osmanlı devrinin sisteme bağlı içtimai yardım hissine uyarak, o mahallenin birkaç fakir çocuğu da mektebe verilir, masrafları görülürdü” (2000, s. 69).

Halide Edib, âmin alayının çocuklara büyük gurur verdiğini, ancak kendisinde herkesin dikkatine mazhar olmanın biraz korku oluşturduğunu, bu nedenle de babasının küçük Halide Edib’i evde okutmaya karar verdiğini, bu kararın da kendisini rahatlatıldığını belirtmiştir: “Bu alaylar bende büyük bir heyecan uyandırır, fakat arabanın içine oturup, üzerime dikkati çekmek beni korkuturdu. Çok şükür babam da beni evde okutmaya karar verdi” (2000, s. 69). Halide Edib (2000, s. 69-70) için evde yapılan tören sade olsa da onun hatıralarında unutulmaz izler bırakmıştır. Ayrıca Halide Edip diğer yazarlardan farklı olarak hayatta dönüm noktası ifade eden düğün, okul başlangıcı gibi törenleri erkeklerin huşu ile kadınların ise hüznün ile karşıladığını belirtir. Okula başlama merasimi için bir hoca tutulmuş, böylelikle merasim evde yapılmıştır. Mahalledeki erkek komşular ile babasının saray arkadaşlarına bir ziyafet çekilmiştir. Lacivert entari ve kısa etekli esvaplarla böyle bir mübarek merasimin olamayacağını belirten haminnesi, kıyafeti için

daha önceden verdiği sözü yerine getirerek topuklara kadar uzun, çiçekli, şampanya renkli entari ile aynı renk tülde bir örtü hazırlamıştır. Bu esnada yazar, başındaki örtü ve Saraylı Teyze'nin göğsüne taktığı elmas iğne ile kendisini aynada oldukça farklı hissetmiştir. "Fikriyar: 'inşallah gelin olduğumu da görürüm, eteğini ben tutarım' diye ağlayarak dua ediyordu... bir genç hafız Kur'an okudu, Hoca Efendi'nin önündeki rahleye diz çöktük. Odadaki kalabalık içinde elifbayı yüksek sesle tekrar etmek beni şaşırttı, ayağa kalktığım vakit Hoca'nın elini öpmeyi unutmuştum. Evlenme, bayram, hatta mektebe başlama. Hulasa başka memleketlerde coşkun bir sevinç gösterisine vesile olabilecek merasimler bizde daima hüznü yaratıyor. Kadınlar mutlak ağlıyor, erkekler huşu ifade eden bir tavır takınıyorlar. Evet, başkalarına sevinç veren şey bize hüznü veriyor" (2000, s. 69-70). Yazar için düzenlenen tören sade olsa da mektebin kalfası tarafından büyük bir sevgiyle karşılanması ve yeni arkadaşlarının da kalfayla birlikte törene gelmeleri yazarı çok mutlu etmiştir.

Halide Edib (2000, s. 75) ablası ile fakir bir çocuğun âmin alayına katılır, mektepte kendilerine aşure ikram edilir, ancak ikramı yemeye başlayınca başına gelenler duygusal anlamda yazarda ömür boyu unutulmayacak bir hüznü bırakmıştır. Zira kendisine ikram edilen aşureyi yemeye başladığını gören ablası, arkasından çekerek "sakın yeme" demiştir. Yazar, bu hareketi gören hocasının yüzündeki kırgınlığı farketmiştir, aynı ortamı paylaştığı fukara çocuklarıyla kaynaşmamışlardır, bu da kendisinde daima bir burukluk yaratmıştır: "bir gün Hoca Efendi, Uzuncaova mektebine bir çocuk başlatacağını söyledikten sonra Haminneden bizi de götürmek için izin aldı. Ablam ilahiciler, ben de âminciler arasına girdik. Fakirce bir aile olduğu için araba yoktu. Çocuk sadece alayın önünde yürüyordu. Yanımda sarışın bir kız vardı. Ben 'âmin' diye bağırımdan sıkılıyordum. Fakat bu yanımdaki kızcağız bana vazifemi ihtar ediyordu... Nihayet mektebe vardık; önümüze bir tencere sulu aşure koydular, elimize birer tahta kaşık sıkıştırdılar. Çocuklar yemeye başlayınca, ablam arkamdan beni çekti: *Sakın yeme* dedi. Hocanın yüzündeki kırgınlık, oradaki fukara çocukları ile aramızdaki manevi ayrılık bana çok fena tesir etti. O günlerde içimin hep huzursuzlukla dolu olduğunu hatırlıyorum... Hepsine karşı içimde bir sual işareti var" (2000, s. 75).

4. Yahya Kemal Beyatlı (d. 1884) Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım

Yahya Kemal'in (2023, s. 3-4), mektebe başlayışı da geleneklere uygun bir törenle yapılmıştır. Mahalle mektebinin ilk günü anısı, birinci ve ikinci muallimlerin gelip kendisini özendirerek almalarıyla başlar. Sabahın erken saatlerinde hocaları eve gelmiş, kendisine savatlı¹ bir divit ve sırmalı bir cüzdanlık hediye etmiştir. Muallim-i sani Gani Efendi kalemi hazırlayıp divite batırarak *Rabbi yessir* duasını yazmış, ardından yazının üzerine tatlı olması için şeker serpmiştir. Sonrasını Yahya Kemal, "bana o yazının mürekkebinin şekerli şekerli yalattılar" (2023, s. 3) şeklinde ifade eder. Akabinde dışarıda bekleyen bütün mektep çocuklarına şeker dağıtılmış, sonrasında topluluk, *Şol cennetin ırmakları* ilahisini hep birlikte söyleyerek mektep yoluna çıkmıştır. Eğitim hayatının başladığı bu ilk günü "Davetliler vardı, onlar şerbet içtiler, kuşaklarını ve ceplerini şeker külâhlarıyla doldurdular; o aralık zahir ürkmeyeyim diye, beni bir araba ile, ayrı bir yoldan, Saat Bayırı'ndan mektebe ilettiler... Maarif âlemine girişimin ilk günü budur" (2023, s. 4) sözleriyle aktarır.

Yahya Kemal (2023, s. 28) beş yaşında mahalle mektebine başladığını, kendisinden önce törenle mektebe götürülen çocuklara özendiğini, âmin alayı gününün önceden

¹ Savat: sim, Arapça sevâd. Gümüş üstüne çelik kalemle bir desen oyulduktan sonra oyuk yerlere kurşun doldurulmasıyla yapılan süsleme (TDK GTS).

söylenmeyerek kendisine sürpriz yapıldığını belirtir. Tören günü, kızlı erkekli mektep çocuklarının sarıklı hocaların önderliğinde ilahiler söyleyerek konağın önüne geldiklerini görür, her ilahinin ardından da topluca *âmin* sesleri yükseldiğini duyar. Selamlıkta ise komşular, eşraf, hacı ve hocalardan oluşan misafirlerin oturduğunu, onlara şerbet ve kahve ikram edildiğini belirtir. Yazar, evde toplanan âmin alayı kalabalığının kendisine biraz ürküntü ve üzüntü verdiğini, hele babasının kendisini “eti senin kemiği benim” diyerek hocaya teslim etmesinin kendisini rahatsız ettiğini belirtmiştir. “Bu kalabalık bana hem ürküntü hem de üzüntü veriyordu. Kolumdan tuttular; köşede oturan Hoca Gani Efendi’nin önünde diz çöktürdüler. Gani efendi, benim için alınan yaldızlı, eski usûl elifba kitabını açtı. Şehadet parmağımla elifbadan ilk harfleri tekrar ettirdi. Sonra Şekere bulanmış bir parça mürekkep yalattı. Dua edildi. Babam ‘Eti senin, kemiği benim!’ mukaddimesiyle beni hocaya emanet ettiğini söyledi” (2023, s. 28).

Yahya Kemal (2023, s. 28-29) hocasının hoş davranışı ile endişesinin gittiğini belirtir, fakat görenek gereği kendisini arkadaşlarının içinde kalabalık bir şekilde evine götürmeleri karşısında nedense hüznlenmiş, bunu annesi de istememiş, bu nedenle merkeple kestirmeden evine intikal etmiştir: “Evin bahçesinde ve sokaklarda ilahiler tekrar başladı. Galiba, bizim Yeni Mektep çocuklarından başka, diğer mahalle mekteplerinin çocukları da gelmişlerdi. Çünkü alay büyüktü. Bütün bu çocuklara külâhlarla şeker ve birer gün harçlığı verilmişti. Benim bu alay önünde gitmem görenek muktezasıydı. Lâkin son derece üzüntülü idim. Annem de bunu istemedi. Alay bir taraftan gitti. Beni de uşakla bir arabaya bindirdiler. Ayrı bir yoldan Saat Bayırı’ndan Yeni Mektep’e çarçabuk sevkettiler” (2023, s. 28-29).

5. Ercüment Ekrem Talu (d. 1886) Dünden Hatıralar

Ercüment Ekrem (1945, s. 32), mektebe başlama yaşının dört yaş, dört ay olduğunu, bu yaşın ise uğurlu olduğunu belirtir. Okul için yaklaşık bir yıl önceden hazırlıklara başlanıldığını, ilk günün rastgele olmadığını, Müslümanlarca değerli olan bir günün aile ve hocalarca özel bir tercihle kararlaştırıldığını belirtir. “Çocuğun annesi yahut ki, ailenin en marifetli kadını hangisi ise, çarşıdan aldığı veya sandıktan çıkardığı kadife, atlas, peluş, gezi bir kumaş parçasından müstakbel mekteplinin cüz kesesini biçer, diker, işler, hazırlar, ondan başka bir de yuvarlak, gösterişli minder yapılır, cüz kesesinin içine sahaflardan tedarik edilen bir tane, sarı kâğıtlı [Elifbayi Osmani] yerleştirilir, sonra hepsi bir tarafa konurdu. Arabi aylardan Safer uğursuz sayıldığı için, buna rastlanmamasına dikkat ederek... Hocasına haber gönderilir, gidip kendisile konuşulur, gün kararlaştırılırdı. Bugün de ya Pazartesi veyahut ki, Perşembe olurdu” (1945, s. 32).

Ercüment Ekrem (1945, s. 32) mektebe başlamadan evvel çocuğun zihninin açık, feyzinin fazla olması için İstanbul’da Eyüpsultan, Babacafer, Beşiktaş civarındaki Yahya Efendi gibi evliyaların türbelerine gidilerek dualar edildiğini, türbedara nefes ettirilerek tesbihten geçirildiğini belirtir. Bu ziyaretlerden sonra da aile büyükleri ve hatırlı kişilerin eli öpülmeye gidilirdi. Çocuğun ilk gün fayton araba veya midilli ile diğer çocukların ve görevlilerin de kalabalığa katılımıyla törensel bir hava hâlinde mektebe götürüldüğünü şöyle anlatır: “O sabah ya bir fayton araba, yahut ki, Midilli denilen ufak bir at, kapının önüne getirilerek, çocuk ona bindirilir, yeni urbalarının içinde, cüz kesesi boynunda, nazarlığı fesinin ibiğinde veya omuzuna kordele ile iştirilmiş olduğu halde, [küçük bey] içinde birer parçacık sevinç ve gurur sezilen şaşkın bakışlarını etrafına gezdire gezdire alay yola düzelirdi. En önde, başının üzerinde minderi taşıyan, yarım pabuçlu, yırtık cübbeli [kalfa, onun arkasında rahleyi hamil mahalle bekçisi, daha sonra çocuğun etrafını kuşatmış mektep arkadaşları, en arkada ailenin büyüklü, küçüklü erkân ve mensupları, ilâhiler okuyarak, ‘âmin âmin!’ bağırarak yürürlerdi” (1945, s. 32).

Ercüment Ekrem (1945, s. 32) ilk gün kurban kesildiğini, mektebe ilk kez giden öğrencinin kesilen kurbanın kanına basarak içeri girdiğini, bu yaşta ilk kez hoca karşısına çıkan çocukların korku ve heyecan karışık hallerini, ancak hocanın çocuğun ürkmemesi için iltifatla muamele ettiğini belirtir: “Kafile içeriye girer girmez, iri kavuklu, torba sakallı, kerli ferli hocafendi sınıf kapısından karşılar, herkese yer gösterir, çocuk birdenbire ürkmegin diye ona da iltifat ederdi. Alaya iştirak edenler yerli yerlerine geçip oturduktan sonra, kalfa ile bekçi minderi yere, rahleyi de önüne koyarlar, hocafendi de kendi postuna çöker, heyecandan tirtir titriyen dört buçuk yaşındaki sabi de minimini ellerile kesesinden çekip çıkardığı elifbasını hocaya, ürkek ürkek uzatırdı” (1945, s. 32). Ercüment Ekrem (1945, s. 32), diğer yazarlardan farklı olarak ilk gün, ilk dersi veren hocayı “ürkütücü, itici, cellat tesiri yapan çatık kaşlı” öğrencileri de “kurbanlık” şeklinde tasvir etmektedir. Hocanın görünümü ürperticidir; ona göre hoca; iri kavuklu, torba sakallı, kerli ferlidir. Ancak yine yazar, hocanın çocukları sınıf kapısında merhametle karşıladığını, onlara yol gösterdiğini belirtir.

Hocanın karşısında *kapancaya tutulmuş zavallı bir kuş helecanı* betimlemesi ile hissedilen korkuyu ve ürpertiye dile getirir. Mektebe yeni başlayan bir çocuk için oldukça yabancı olan kitabın ilk sayfasında yer alan satırı parmağıyla göstererek gür bir sesle hitap etmesini şu sözlerle açıklar: “-Bismillahirrahmanirrahim! Bu besmeleyi, incecik, fısıltı halinde diğer bir ses, çocuğun sesi tekrarlardı. -Bismillahi.. rahmani.. rahim!- Rabbiyesir... -Rabbiyesir... - Velâtuassir... -Velâtuassir... - Rabbitemmim, bilhayır!... - Bilhayır... - Elif, be, te, se, cim... Bu beş harf de tekrar edilince artık merasim tamam sayılırdı” (1945, s. 32). Diğer yazarların hatıratlarında kısa ve yorucu görülmeyen ilk ders, Ercüment Ekrem’in gözünde oldukça ürkütücüdür, babası ilk ders sonrası hocaya para verir ve çocuğunu “eti senin kemiği benim” diyerek emanet eder. Aslında Ercüment Ekrem, ilk gün dersi ufacık kafayı fazla yormamak, küçük çocuğun gerginliğini artırmamak için hassasiyet gösterildiğinin de farkındadır. Dar ve kasvetli dershanede yükselen âmin sesleri ile akrabaların bulunduğu köşeden gelen kısık sevinç ve gurur hıçkırıklarının ardından “mağrur baba kalkar, hocaefendinin yanına sokulur, çekingen bir tavırla onun avucuna bir iki meci diye... bir altın... kudreti neye yetiyorsa, sıkıştırırken: - Bundan sonra evlâdım, evel Allah, sonra size emanet... eti sizin, kemiği benim... Demeyi de unutmazdı” (1945, s. 32).

Ercüment Ekrem (1945, s. 32), mektebin duvarlarındaki falaka ve değneklerin, tavandaki örümcek ağlarının çocukta ürperti ve hüznün uyandırdığını, gözlerinin dolup özgür ve güzel günlerinin sona erdiğini düşünerek şimdiden onların özlemini duymaya başladığını ifade eder. Mektepten ilk kez dönen çocukları için babalarının mesut olduğunu, annelerinin ise sinir buhranına tutulduğunu belirtir: “Hocafendi bir işaret verir... talebe kapının dışında iki keçeli saf kurarlar... Bir bir uzanan ufacık avuçların içine çil kuruşlar, ikilikler bırakılır. Allah zihîn açıklığı versin! Maşallah! teberekâllah!... Diye dua eden kalfaya, bekçiye de münasip bahşişler verilir. Ve bu defa alaysız olarak dönülen evde, artık okurların, efendilerin sırasına geçmiş bulunan ciğerparesini bağrına basan anne bir sinir buhranına tutulur, ayılır, bayılır... - Yarabbim! güveyliğini de göster bana inşallah! diye haykırır” (1945, s. 32). Sonrasında mektebe başlayan çocuğun, nazardan korunması için tütsülendiğini, herkesin onu tek tek kucaklayıp öptüğünü, bundan dolayı da yüzünün tükürük içinde kaldığını anlatır.

6. Hasan Âli Yücel (d. 1897) Geçtiğim Günlerden

Hasan Âli Yücel (2024, s. 28) mektebe başlama yaşının dört yıl, dört ay, dört gün olduğunu bunun da sünneti seniye olduğunu ve haftanın gününün özenle seçildiğini, kendisine artık yetişkin bir birey muamelesi yapılarak giyindirilip kuşandırıldığını şu şekilde açıklamıştır: “Kıyafetim: Nefti kadife ceket, kısa pantolon. Başımda kırmızı fes. Kadife ceketin beyaz yakası altına geçmiş beyaz ipek kordonun ucunda bir düdük. Bu da

sol yana cebime sokulu. Sağ omuzumdan sol böğre doğru asılmış yeşil kadife üstüne sarı sırma işlemeli bir cüz kesesi” (2024, s. 28).

Yazar (2024, s. 28) gittiği ilk mektep olan Yolgeçen mektebini ayrıntılı şekilde betimlemiştir. Bu mektebin Beyazıt’tan aşağı inişte yer aldığını, iki kanadı da açık bir kapısı olduğunu, kapının iç tarafında da koca bir kazan olduğunu, içinde koyun başları kaynatıldığını, suyunun çorba, başlarınsa et yemeği olarak satıldığını belirtir. Bu yaya kaldırımının çorba içenlerle dolup boşaldığını, sabahları kaynayan başların çörek otlu taze ekmekle birbirine karıştığını, bu kokuların kendisi için iştah açıcı olduğunu, hatta hiç aç olmadığı halde bir iki defa dayanamayıp kâsesi 20, ekmeği de 5 para olan bu çorbadan içtiğini belirtir. “Kapıdan girince Yolgeçen Camisi’nin şekilleri birbirine uymayan taşlardan kaldırımlı avlusu. Solda bir tahta merdiven. Yukarı çıkınca camlı bir kapı. Gürültüsüz bir çocuk kalabalığı. Hepsi yere oturmuş. Önlerinde küçük sıralar” (2024, s. 28).

Yücel’in (2024, s. 29) ilk hocası İsmail Efendi ile karşılaşma anına dair güzel izlenimleri vardır, hocasının babasını büyük bir tazim ve hürmetle karşıladığını, kendisine de oldukça şefkatli davrandığını belirtir: “Babam önde, ben arkada hocaya doğru yöneldik. Selamdan sonra İsmail Efendi, babamı sedire buyur etti, bana karşısında mindere oturmamı söyledi. Büyük rahlenin önündeki mindere oturdum. - *Çıkar bakalım Ali Efendi cüzünü!* dedi...” (2024, s. 29). Kendisine daha önceden alınan bu cüzün ilk güne kadar açılmadığını, bunun da iç dünyasında gizem oluşturduğunu şöyle anlatmıştır: “Evdekilere içindeki şekillerin ne olduğunu soruyordum. Fakat hiçbirisi, sanki ağız birliği etmişler, bana bir şey söylemiyorlardı. Söylemiyorlardı, çünkü ağız hayırlı bir hocadan besmele demeden okumaya başlamak yövümlü² değilmiş...” (2024, s. 29).

Hasan Âli Yücel (2024, s. 29) İsmail Efendi’den aldığı ilk talimin kısa olduğunu ve kendisine büyük bir şefkatle yaptırıldığını, sonsuz ilim denizine bu güzel girişle daldığını ayrıntılı şekilde anlatır: “Hoca İsmail Efendi ‘euzü’yu çekip başladı: O - Haydi oğlum Ali Efendi, benimle beraber söyle: *Bismillahirrr... Ben - Bismillahir. O - Rahmanirrr... Ben - Rahmanir... O - Rahiümm!... Ben - Rahim... Bundan sonra uzun yıllar ne demek olduğunu öğrenemediğim ‘Rabbi yessir - ve la tuassir - Rabbi temmim - bil hayr’ı da onun gibi tekrarlardım. İsmail Efendi, - Çıkar hilalini ! dedi”* (2024, s. 29). Yücel, hocasının bu isteği üzerine anneannesinin aldığı gümüş hilali, elifbaya başlamak için çıkarır. Hocanın elinde küçük bir değnek, Yücel’de ise gümüş hilal vardır. Hocası değneğin sivri ucuyla harfleri göstermekte, kendisi de hilal ile onu takip etmektedir. “Üç kere ‘elif’den ‘lamelif ye’ye kadar okuttu. Anlamadığım kelimelerle (ilim, alim, amil gibi) dua gibi bir şeyler söyledi” (2024, s. 29).

Yücel (2024, s. 30) babasının ilk gün yüzüne bile bakmadan *Evolat sizindir efendi hazretleri!...* diyerek hocasına bırakıp gittiğini, yabancı olduğu bu ortamda kendisini yalnız hissettiğini buna karşılık hocasının güleç yüzüyle bu kasvetli havayı nasıl ortadan kaldırdığını şu şekilde anlatır: “Okumaya başlama töreni sırasında çok ciddi duran hocamın Yeşil Tulumba kahvesinde gördüğüm güleç yüzü yeniden canlandı. Beni yerimden kaldırdı, bizimkilerin evvelden gönderdiği güzel minderin üstüne oturttu. Önümde de küçük bir rahle vardı” (2024, s. 30).

Yücel’in (2024, s. 30) ilk dersi oldukça kısadır ve kolay bir ödev verilmiştir. Ödevin kendisine büyük bir sorumluluk yüklediğini, bu psikolojik hava içinde çocukları sevindiren ikramların başladığını belirtir. Zihninde oldukça karışık duygular uyandıran bu ilk dersin iç dünyasındaki yansımalarını şu şekilde ifade etmiştir: “- *Haydi bakalım, bugünkü dersine çalış!*... dedi ve dershaneden dışarı çıktı. Yıldız çerçeveli kareler içine

² TDK Derleme Sözlüğü’nde Yövüm: Hayır, uğur (Erzincan Merkez).

basılmış harflere bön bön bakıyorum. ‘Elif’, ‘be’yi ve en sondaki ‘ye’yi unutmamıştım. Fakat geri kusurunun adları hiç hatırımda kalmamıştı. Bunları nasıl öğreneceğimi düşünüp ne güç bir işe başladığımı sıkıntı ile kafamdan geçirirken sınıfta bir kııştı³ oldu. Camlı kapı ardına kadar açılmış, tepsilerle lokma geliyordu” (2024, s. 30). Kapı yanındaki şaşı gözlü molla (kalfa Hafız Recep) çocukları lokmalarını yemek üzere tepsilerin başına oturtur, Yücel’i ise onurlandırmak için kendi oturduğu tepsiye alır. Diğer çocuklar lokmaları öylesine hızlı bir şekilde kapışırlar, ancak yazar, ilk günün karmaşık duyguları nedeniyle tepeleme konmuş saray lokmasına elini uzatmayı bile başaramamıştır. “Bizim kalfa da dâhil, hiç kimse başkasına dikkat edecek halde değildi. Şaştım kaldım, kısa bir zaman içinde tepsilerde lokmadan eser kalmamıştı. Eller, ağızlar, üstler başlar vıcık vıcık tatlı içerisinde idi” (2024, s. 30).

Yücel’in (2024, s. 30-31) hatıratına göre ilk gün mektebe giden çocuğun hoca ve diğer öğrencilerce onurlandırıldığı, hoşamadilerle karşılandığı, buna mukabil çocuğun ailesince de mektepteki yeni arkadaşları ve hocalarına ikramlar ve çeşitli hediyeler gönderildiği anlaşılmaktadır: “Kalfa cebinden bir kırmızı kese çıkardı, baştan başladı, çocuklara para veriyordu. Yanımdakine sıra geldiği vakit baktım, çil bir ikilik. Beni atladi, alt tarafımdakine verdi ve devam etti. Bu da bitince kısa bir dua etti. Bunda babamın ve ölmüşlerimizin adı geçiyordu. Her laf sonunda çocuklar ‘Âmin’ diye bağırıyorlardı... Babam böyle gösterişli şeyleri sevmediği için bizimki mektep içinde yapılmıştı. Hafız Recep, ‘Haydi bugün yarım azat, dağılın çocuklar!’ diye bağırınca bu sessiz yumurcaklar topluluğu fırtınaya tutulan ağaçlar gibi birbiri üstüne yığılarak kapıdan çıkıyor, merdivenlerdeki ayak gürültüsü gök gürlemesi gibi dershaneyi inletiyordu” (2024, s. 30-31).

Yücel’in (2024, s. 31) hatıratına göre ilk gün mektebe gelen çocuk, ders bitiminde de hoca tarafından elinden tutularak evine götürülmekte, mektep yoluna alıştırılmakta, böylece çocuğa cesaret aşılarmakta, ev halkının da bu mutlu günde kendisini dört gözle beklediği şöyle anlatılmaktadır: “Ben ne yapacaktım? Hafız Recep, ‘Cüz keseni al, biz seninle beraber eve gideceğiz’ dediği zaman yüreğime su serpilmişti. Eve gelip kapıdan içeri girince bütün hane halkını taşlıkta birikmiş buldum. Annem, anneannem, dadılar, uşaklar, hizmetçiler bana sarılıp sarılıp öpüyorlar, ‘Aman maşallah, nasıl da misk gibi mektep kokuyor?’ diyorlardı” (2024, s. 31).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada altı yazarın hatıratında âmin alayı ve ilk mektep hatıralarına dair izlenimler tespit edilmiştir. Yazarların bazıları tamamen olumlu, bazıları ise hem olumlu hem de olumsuz izlenimler ortaya koymuştur.

Ahmet Rasim’in hatıratında âmin alayı ile ilgili daha çok olumlu izlenimlere rastlanmaktadır. Âmin alayının bireyde bıraktığı sosyal ve duygusal etkiler açık bir şekilde ifade edilmektedir. Eğitim hayatına adım atarken gösterilen özen, toplumun çocuğa yüklediği anlam ve bu geçişin bir tür sosyal kabul ritüeline dönüştüğü görülmektedir. Ahmet Rasim’in büyüklerinin iltifatlarıyla onurlandırılması, bazı özbakım becerilerini (elini yüzünü artık kendisinin silmesine izin verilmesi gibi) gerçekleştirmesine izin verilmesi, özenle seçilmiş kıyafetler giydirilmesi, konağa götürülmesi, dualar ve ilahiler eşliğinde mektebe ulaştırılması; onun nezdinde eğitimin hem bireysel hem de kolektif bir anlam taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda âmin alayı çocuğun toplum içindeki konumunun yeniden tanımlandığı, aidiyet duygusunun ve öğrenmeye dair

³ TDK *Tarama Sözlüğü*’nde kııştı: Hıştırtı. TDK *Derleme Sözlüğü*’nde kııştı: Kuru yaprakların ya da sert cisimlerin birbirine değerek çıkardıkları ses.

motivasyonun pekiştirildiği sembolik bir eşik olarak değerlendirilebilir. Ahmet Rasim'in anlatımından bu törensel geçişin onun hafızasında derin ve olumlu izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Ancak Ahmet Rasim'in hatıratında dönemin bazı sosyal ve pedagojik yapılarının bugünkü değerlerle sorgulanabilecek yönlerinin de olduğu dolaylı biçimde hissedilmektedir. Örneğin, törensel atmosferin yoğunluğu ve dışsal övgülerin çokluğu bireyin eğitim hayatına girişini daha çok gösteri odaklı bir algıya dönüştürebilmektedir, ancak dört yaş dört aylık bir çocuk için bu törenlerin daha çok olumlu izler bıraktığı görülmektedir. Özne olan çocuğun duygusal etkilenimleri törensel beklentilerin gölgesinde kalabilmektedir. Ahmet Rasim'in satır aralarında geçen *çekememezlik, şehzade gibi görünme arzusu* bu durumun çocuk üzerindeki olası etkilerini düşündürmektedir. Ayrıca çocuklar arasında kıyaslamaya yol açabilecek süslemeler, hediyeler, sembolik roller (midilliyle götürülme gibi) sınıfsal farkları da pekiştirebilecek niteliktedir. Bu yönüyle bakıldığında âmin alayı, toplumsal dayanışma ve ortak sevinç unsurlarını yansıtırken, aynı zamanda günümüz eğitim sistemi bağlamında eğitimde fırsat eşitliği ilkesine aykırılığa dair çıkarımlar yapmaya da imkân tanımaktadır.

Halit Ziya Uşaklıgil, hatıratında âmin alayını, düğün ve sünnet düğünü gibi diğer çocukluk anlarıyla birlikte ele almış; bu sosyal ortamlar, yazarın zihninde hoş ama silik hatıralar olarak yer etmiştir. Mektebe başlama merasimi, çocuk için özel ve anlamlı bir gün olarak hatırlanmakta; süslü at ve lala eşliğinde alayla çocuğun mektebe götürülmesi, toplumun dikkatini çeken bir gösteriye dönüşmüştür. Bu yönüyle çocuk, toplumun ilgi odağı olmuş, günün estetik atmosferi içinde kendisini değerli ve özel hissetmiştir. Ancak bu hatıralar zamanla yıpranmış, anlamını yitirmiş ve silikleşmiş görüntüler halinde yazarın belleğinde yer almıştır. Halit Ziya'nın *bunlar hakikat ben miydim?* sorusu, âmin alayının bireyin iç dünyasında kalıcı bir kimlik oluşumuna katkı sağlamak yerine, dışsal bir temsile ve gösteriye dayalı bir deneyim olarak yaşandığını akla getirmektedir. Bu durum, âmin alayının daha dışsal bir gösteriyle ve daha yaygın bir sosyal çevreyle icra edildiğini, günümüz oryantasyon uygulamasının ise daha çok çocuğun bireysel gelişimi ve psikolojik uyumu üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.

Halide Edib Adıvar hatıratında eğitim hayatına erken yaşta başlama isteğini içten bir heyecanla dile getirmiş, ailesi de sonunda onun bu arzusunu kabul etmiştir. Âmin alayı geleneğinin toplumsal yaşamdaki önemini vurgulayan anlatımında; süslü kıyafetler, sırmalı elifba keseleri, çocukların söylediği ilahiler kendisini ayrıcalıklı hissettirmiştir. Bu unsurlar hem dönemin eğitim kültürünü, sıcaklığını hem de çocuklar için eğitimin ne denli özel bir başlangıç olduğunu ortaya koymaktadır. Halide Edib'in ifadeleri, bu merasimin bir çocuğun hayatında anlamlı bir dönüm noktası olarak yaşandığını göstermektedir. Aynı zamanda Halide Edib'in anlatımında fakir çocukların da bu törensel sürece dâhil edilerek mektebe başlatılması, masraflarının karşılanması gibi hususların Osmanlı toplumunda var olan eğitimde fırsat eşitliğini, eğitimde sosyal dayanışma anlayışını da göstermektedir. Ancak bu sürecin tüm çocuklar için eşit koşullarda gerçekleşmediği de anlatılmaktadır. Fakir çocukların âmin alayına araba olmadan katılması, yalnızca alay önünde yürütülmesi, sade ikramlar sunulması bu eğitsel ritüelde sınıfsal farklılıkları ve sosyal eşitsizliği düşündürmektedir. Bu yönüyle bakıldığında Osmanlı toplumundaki eğitim uygulamalarında her ne kadar eğitimde fırsat eşitliği için toplumsal hassasiyet gösterilse de mevcut sınıfsal ayrışmanın ve sosyal eşitsizliğin tam olarak giderilemediği de yer yer görülmektedir. Dolayısıyla âmin alayı, toplumun ortak değerlerini taşıyan bir gelenek olmasına rağmen, zaman zaman uygulamadaki farklılıklar nedeniyle bireyler arasında sosyoekonomik temelli ayrımların belirginleşmesine neden olmuştur. Halide Edib, âmin alayı deneyimin kendisinde şaşkınlık, heyecan ve unutkanlık yarattığından da bahseder. Kalabalık önünde dikkat çekme, törensel kıyafetlerin ağırlığı ve yüksek sesle tekrar gibi uygulamaların çocuğun duygusal gelişimi

üzerinde baskılayıcı ve tedirgin edici etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Törenselle ortamda çocuğun yaşadığı utangaçlık ve kaygı, o dönemde bireysel duygular ve deneyimlere kıyasla toplumsal geleneklerin ve sosyal çevrenin daha baskın olduğunu göstermektedir. Günümüz eğitim anlayışında ise çocuğun ihtiyaçlarının ve bireysel farklılıklarının daha çok gözetildiği görülmektedir.

Yahya Kemal'in hatıratında âmin alayına ilişkin hem olumlu hem de olumsuz izlenimlere rastlanmıştır. Yazar, mektebe başlama gününün kendisine önceden bildirilmediğini ve bu durumun çocuk zihninde hem bir merak hem de yoğun bir heyecan oluşturduğunu ifade etmiştir. Muallimlerin onu evinden ilgiyle alması, dönemin öğretmen-öğrenci ilişkisinde sevgi ve yönlendirmenin belirleyici olduğunu göstermektedir. Kalem açma, *Rabbi yesir* yazımı ve üzerine şeker serpilmesi gibi ritüeller, eğitimin hem bilişsel hem de duygusal yönlerini ortaya koymaktadır. Şeker ve harçlık ikramları ise eğitimin toplumsal açıdan değerli ve kutlanmaya değer bir başlangıç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yahya Kemal'in alayla mektebe götürülmesi ve şilteyle karşılanması, eğitimin hem manevi hem bireysel anlamda yüceltilen bir merasim olarak algılandığını göstermektedir. Ancak Yahya Kemal'in anlatımında törenin ihtişamı kadar üzerinde baskı ve tedirginlik oluşturduğu da dikkat çekmektedir. Henüz beş yaşında olan yazar, mektebe başlama alayındaki kalabalık ortamdan ürkmüş ve dikkatlerin üzerinde toplanmasından hoşnut olmamıştır. Özellikle ilahilerle evin önüne gelen kalabalık çocuk grubunun coşkusu, onun içinde hem bir merak hem de içsel bir huzursuzluk uyandırmıştır. Yahya Kemal'in, *Bu kalabalık bana hem ürküntü hem de üzüntü veriyordu* şeklindeki ifadesi, âmin alayı gibi gösterişli ritüellerin her çocukta aynı heyecanı yaratmayabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca *eti senin, kemiği benim* sözleriyle hocaya teslim edilmesi, dönemin eğitime yüklediği otoriter boyutun çocuklar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu da düşündürmektedir.

Ercüment Ekrem Talu, hatıratında âmin alayına dair olumlu izlenimlerinin yanında olumsuz izlenimleri ile de dikkat çekmektedir. Yazarın anlatımında âmin alayı ve mahalle mektebine başlama, Osmanlı toplumunun çocuk eğitimi ve dini sembollerle şekillenen kültürel ritüelleri açısından anlamlı bir geçiş töreni olarak sunulmuştur. Bu sürecin öncesinde aylar süren özenli hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. El işiyle hazırlanmış cüz keseleri, gösterişli minderler, çocukların dualarla türbelere götürülmesi gibi uygulamalar, mektebe başlamayı sıradan bir süreçten ziyade manevi ve sosyal anlamı olan bir merasim hâline getirmiştir. Ayrıca, çocuğun yeni kıyafetler içinde midilli ya da arabaya bindirilerek mahalleli eşliğinde mektebe götürülmesi, eğitim hayatına girişin törenselle yönünü pekiştirmiştir. Toplumun tüm kesimlerinin bu sürece dâhil olması, eğitime sadece ilim tahsil etmek olarak bakılmadığını ortaya koymaktadır. Mektebin ilk gününde hoca'nın iltifatla karşılanması, eğitimcilerin çocuk için bir aidiyet duygusu geliştirmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Bütün bunlarla birlikte Ercüment Ekrem'in hatıratında diğer yazarlardan ayrılan belirgin özellik, ilk gün deneyimindeki olumsuz psikolojik etkilerin oldukça açık biçimde betimlenmiş olmasıdır. Mektebe girişte kurban kesilmesi ve çocuğun bu kurbanın kanına basarak içeri girmesi gibi sembolik uygulamalar, onun gözünde ürkütücü bir atmosfer yaratmıştır. Çocuğun hocayla ilk karşılaşması, yazar tarafından *bir mürebbiden ziyade cellât tesiri yaratan* bir figürle eşleştirilmiştir. Hoca figürü, çatık kaşlı, iri yapılı, tok sesli ve tehditkâr bir portre çizmekte; bu durum çocuğun korku ve kaygı içinde ilk dersi almasına neden olmaktadır. Yazar, bu süreci *kapancaya tutulmuş zavallı bir kuş* benzetmesiyle nitelendirmiştir. Dershanedeki değnekler, falaka takımı, basık tavan, örümcek ağları gibi mekânsal detaylar çocuğun gözünde mektebi kasvetli ve baskıcı bir yer olarak şekillendirmiştir. Bu anlatımlar, Osmanlı eğitiminde yer yer karşılaşılan cezaya dayalı disiplin anlayışının birey üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca,

mektepten dönen çocuğun annesinin sinir buhranı geçirmesi ve törenin ardından yapılan nazar duaları, sürecin çocuk ve aile üzerindeki duygusal ağırlığını da yansıtmaktadır. Mektebin bilgi ve öğrenmeye hizmet eden bir kurum olmasına rağmen, çocuğun hafızasında yalnızca avludaki erik ağacının yer etmesi, bu sürecin onun için daha çok duygusal ve travmatik bir iz bıraktığını ortaya koymaktadır.

Hasan Âli Yücel'in mektebe başlama deneyimi, Osmanlı'da çocuğun eğitim hayatına geçişinin ne derece geleneksel ve sembolik anlamlar taşıdığını gözler önüne sermektedir. Dört yıl, dört ay, dört günlükken mektebe başlatılması, sünnet-i seniyyeye uygunluk anlayışı çerçevesinde planlı bir başlangıç olduğunu göstermektedir. Giyilen özel kıyafetler, cüz kesesi, hilal, düdük gibi simgesel unsurlar ile özellikle perşembe gününün seçilmesi, bu sürecin sıradan bir başlangıç değil, belirli ritüellerle yapılandırılmış bir tören niteliği taşıdığını hissettirmektedir. Yazar, okulun fiziki yapısını ve çevresini canlı ayrıntılarla betimleyerek o dönemin sosyal ve kültürel ortamına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Özellikle ilk gün, hocası İsmail Efendi ile yaşadığı saygı temelli etkileşim, mahalle mekteplerinde öğretmen figürünün yalnızca bilgi veren değil, aynı zamanda çocuk üzerinde disiplin ve güven duygusu uyandıran bir otorite olduğunu ortaya koymaktadır. İlk dersin dualarla başlaması, harflerin gösterildiği *hilal* ile takibi ve sınıftaki diğer öğrencilerin sessiz, düzenli halleri mektepteki öğretim sürecinin ciddiyetini yansıtmaktadır. Ayrıca o gün için yapılan lokma ikramı ve öğrencilere para dağıtımı, bu özel günün yalnızca çocuğa değil, tüm sınıfa mâl edilmiş kolektif bir sevince dönüştüğünü göstermektedir. Yücel'in, hocasının onu eve kadar götürmesi, eve dönüştü hane halkı tarafından coşkuyla *misk gibi mektep kokuyor* şeklinde karşılanması, eğitimin toplumsal kabulünü ve aile içi değerini güçlü biçimde vurgulamaktadır. Yücel'in anlatımında mektebe başlama süreci genellikle olumlu çerçevede ele alınmış olsa da bazı duygusal ve psikolojik izler, sürecin çocuk açısından düşündürücü yönlerini de yansıtmaktadır. İlk gün, babasının onu hocaya teslim ederken yüzüne bile bakmadan ayrılması, kendisinde terk edilmişlik duygusu yaşatmıştır. İlk ders sırasında yazarın harfleri hatırlayamaması karşısında yaşadığı sıkıntı, eğitimin ilk günüyle ilgili kaygılı ve içe dönük bir düşünce sürecini başlatmıştır. Ayrıca, lokma dağıtımında diğer çocukların iştahla yemesine karşılık kendisinin hiçbir lokmaya uzanamaması, yalnızca fiziksel değil sosyal uyum açısından bir çekingenlik duygusuna işaret etmektedir. Cüz kesesiyle birlikte para dağıtımında kendisine sıra gelmemesi ve bu durumun fark edilmemesi, erken yaşta sınıf içi eşitsizliklerin ve bireysel adaletsizlik hissini ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Yücel, hocasının ilk gün ders bitiminde "cüz keseni al, biz seninle beraber eve gideceğiz" demesiyle büyük bir yakınlaşma ve sıcaklık hissettiğini, yüreğine su serpildiğini belirtmiştir. Yine babası ilk gün yüzüne bile bakmadan *Evlât sizindir efendi hazretleri!...* diyerek gitmesi karşısında hocasının güleç yüzüyle kasvetli havayı dağıttığını ifade etmiştir. Ayrıca yazar için düzenlenen âmin alayı, babası tarafından sadeleştirilmiş, okul dışında değil mektep içinde yapılmıştır. Bu durum, diğer hatıralarda gördüğümüz sokakta büyük bir alayla gerçekleşen törensellikten mahrumiyet duygusuna yol açmış olabilir. Her ne kadar dışarıdan bakıldığında sade ama samimi bir merasim izlenimi verse de yazarın gözünden aktarılan bu küçük eksiklikler, bu anın daha az "görmekli" bir şekle büründüğünü düşündürmektedir.

Bütün yazarlara göre âmin alayı ile okula başlanılan ilk gün, hocaların öğrencileri gülyüzle karşıladıkları, onlara oldukça kolay bir ilk ders verdikleri, çocuğun mektebe ve sosyal çevreye uyumunu kolaylaştırmaya, ilk gün kaygılarını azaltmaya, mektep ve sosyal hayata olumlu bir başlangıç yapmayı sağlamaya yönelik bir eğitim süreci başlattıkları görülmektedir. Eğiticiler, bu suretle çocukları sevindirerek, onurlandırarak, gönüllü olarak eğitim hayatına başlatmışlardır. Bu durumun da yazarların hayatında son

derece önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği, yaşadıkları müddetçe olumlu etkisinin sürdüğü görülmektedir. Buna göre, Osmanlı eğitim sisteminde âmin alayı ile oldukça başarılı bir oryantasyon eğitimi uygulaması yapılmıştır. Ayrıca yalnızca Ercüment Ekrem'e göre her ne kadar hocalar kerli ferli, ürpertici görünse de bunun yazarca bir algılama olduğu, aslında hocaların ilk gün öğrencilerine oldukça şefkatli muamele ettikleri "herkese yer gösterir, çocuk birdenbire ürkmese diye ona da iltifat ederdi" (1945, s. 32) cümlesinden anlaşılmaktadır. Ahmet Rasim, âmin alayıyla ilgili anılarında genel olarak olumlu izlenimlere yer vermiş, sınıfsal farklılıklara ise dolaylı biçimde temas etmiştir. Halide Edib benzer şekilde olumlu duyguları yansıtırken, sınıfsal farklılıkları daha belirgin ve açıklayıcı bir biçimde ele almıştır. Halide Edib ve Yahya Kemal'in hatıralarında, âmin alayı sürecinde utanç, kaygı, tedirginlik, baskı ve heyecan gibi karmaşık duygular deneyimlenmiştir. Ercüment Ekrem, anılarında ağırlıklı olarak olumsuz izlenimlere yer vermiş, bu olumsuzlukları ayrıntılı betimlemelerle ortaya koymuştur. Onun anlatısında öğretmen, korku ve kaygı uyandıran bir figür olarak resmedilirken, Hasan Âli Yücel'in hatıralarında eğitici, yalnızca bilgi aktaran değil; aynı zamanda disiplin ve güven duygusu aşılayan ve otoriter rol üstlenen bir karakter olarak sunulmuştur.

Altı yazarın hatıratında yer alan Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağına dair âmin alayı ve ilk mektep anıları, bu kurumlarda yalnızca akademik bilgilerin aktarılmasıyla sınırlı kalınmadığını, aynı zamanda toplumsal aidiyet duygusunu güçlendiren, kültürel kimliği besleyen ve dinî değerleri pekiştiren çok yönlü bir yapının ortaya çıktığını göstermektedir. Bu ritüeller, eğitimin sosyal kabul gören bir merasim olarak algılandığını ortaya koyarken, törenlerdeki gösteriş, sembolik unsurlar ve sınıfsal farklılıklar, fırsat eşitliği bağlamında sorgulama yapmayı gerektirmektedir. Çocukların bu süreçte yaşadığı heyecan, gurur, aidiyet duygusu yanında az da olsa utanç, kaygı ve dışlanmışlık gibi olumsuz hisler de dönemin toplumsal değerleri ile bireysel psikolojik ihtiyaçlar arasındaki dengeyi her zaman gözetemediğini düşündürmektedir. Hatıratlarda dikkat çeken bir diğer husus, öğretmen figürünün kimi zaman disiplin ve güvenin sembolü, kimi zaman ise korku ve baskının temsilcisi olarak yer almasıdır. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminin uygulamalarında pedagojik yaklaşımların tekdüze olmadığını ve bireysel deneyimlere göre farklı şekillerde algılandığını göstermektedir. Bu törenlerin toplumsal dayanışmayı güçlendirdiği, çocuk eğitimi konusunda kültürel mirası aktardığı, ancak yazarlarca az da olsa fırsat eşitliği açısından sorgulanabilecek yönlerin bulunduğu görülmüştür. Günümüzde geleneksel ritüellerin kültürel hafızadaki yerini koruyarak, Osmanlıdaki âmin alayı gibi törenlerin pedagojik açıdan yeniden yorumlanması; çocuk merkezli, fırsat eşitliğini önceleyen, duygusal ihtiyaçları gözetilen ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren eğitim uygulamalarına uyarlanması, tarihî miras ile günümüz eğitiminin ilkeleri arasında bir bağ kurulmalıdır. Geleneksel mektebe başlama törenleri günümüz çocuk merkezli eğitim anlayışına uyarlanmalı, çocuk merkeze alınırken öğretmenin otoritesi sarsılmamalı, saygınlığının korunmasına özen gösterilmeli, tarihî miras ile pedagojik ilkeler arasında köprü kurulmalıdır.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2000). *Mor salkımlı ev*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ahmet Rasim (2018). *Falaka*. İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyüz, Y. (2021). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2023). *Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebi hatıralarım*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı devleti ilköğretim kurumlarından sıbyan mektepleri (kuruluşu, gelişimi, dönüşümü). *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, 15, 35-43.
- Kara, İ. & Birinci, A. (2019). *Bir eğitim tasavvuru olarak mahalle/sıbyan mektepleri hatıralar yorumlar tetkikler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2024). *Osmanlı'da eğitim öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- MEB, (2023). *İlkokul okula uyum rehberi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye eğitim tarihi 11-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Talu, E. E. (1945). *Dünden hatıralar*. İstanbul: Yedigün Neşriyatı.
- TDK. *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 12.06.2025].
- Uşaklıgil, H. Z. (2017). *Kırk yıl*. İstanbul: YKY.
- Uzun, M. İ. (2022). Bed-i besmele. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/bed-i-besmele> [Erişim tarihi: 27.07.2025].
- Yıldırım, Ş. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yücel, H. A. (2024). *Geçtiğim günlerden*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.